

UOT 327.7

RAMİLƏ DADAŞOVA

*Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutunun
elmi işlər üzrə direktor müavini
dadashova.ramila@rambler.ru
Azərbaycan*

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN ERMƏNİSTAN-AZƏRBAYCAN, DAĞLIQ QARABAĞ MÜNAQİŞƏSİNİ NİZAMA SALMASI İSTİQAMƏTİNDƏ FƏALİYYƏTİ

Açar sözlər: Ümummilli lider, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, ABŞ, Rusiya, BMT Təhlükəsizlik Şurası

1969-1982-ci illərdə Azərbaycanın rəhbəri olan Heydər Əliyev Qarabağa çox böyük diqqət ayırdı. Ümummilli lider, uzaqgörən siyasətçi, diplomat Heydər Əliyev bildirdi ki, 1923-cü il iyulun 7-də Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin Dağlıq Qarabağın ermənilər yaşayan hissəsində Azərbaycan SSR-in tərkibində, mərkəzi Xankəndi olmaqla, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin yaradılması qərarı Qarabağın Dağlıq (Yuxarı) Qarabağ və Aran (Aşağı) Qarabağ coğrafi adı altında bölünməsi məsələsinə gələcəkdə yenidən qaldırılmasında ermənilərə siyasi stimül verəcək. Bu vaxtdan etibarən Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində əhalinin etnik tərkibi barədə saxta məlumatların verilməsi, ermənilərin sayının süni surətdə artırılması, türk toponimlərinin erməni adları ilə əvəz edilməsi, 1948-1953-cü illərdə, 1956-cı illərdə qədar azərbaycanlıların Ermənistandan deportasiya edilməsi və 1946-1980-ci illərdə dünyanın müxtəlif yerlərində - ABŞ, Fransa, Misir, Türkiyə, Kipr, Urquvay, Argentina, Suriya, Yunanıstan, Livan, İran, Bolqarıstan və Rumıniya, Fələstin və başqa ölkələrdə yaşayan 130 min erməninin azərbaycanlıların çıxarıldığı yerlərə köçürülməsi bunları göstərirdi (8, s.43-44). Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanlıların öz tarixi atasına yurdlarından məcburən deportasiyası sovet dövründə araşdırılmamış, bu haqda tədqiqat əsərləri olmamışdır. 1948-1953-cü illərdə Ermənistandan azərbaycanlıların deportasiyasına Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev 1997-ci il 18 dekabr tarixli fərmanı ilə hüquqi-siyasi qiymət verdi. Fərmanda 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyasının hərtərəfli tədqiq edilməsi, Azərbaycan xalqına qarşı dövlət səviyyəsində həyata keçiril-

miş bu tarixi cinayətə hüquqi-siyasi qiymət verilməsi və onun beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması məqsədi ilə dövlət komissiyası yaradılması barədə göstəriş verilməmişdir(7).

Heydər Əliyev erməni millətçilərinin, guya Azərbaycanın digər rayonları ilə iqtisadi əlaqələrinin olmadığını bəhanə gətirərək, Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi tələblərinin qarşısını almaq üçün Qarabağın dağlıq və aran zonalarının təsərrüfat, iqtisadi cəhətdən birləşdirilməsinə çalışırdı. Şuşa şəhərinin inkişaf etdirilməsi üçün bir neçə qərar qəbul edildi, Şuşa ümumittifaq sənviyyəli qorut şəhərinə çevrildi. 1969-cu ildə Xankəndi Pedaqoji İnstitutu fəaliyyətə başladı. Dağlıq Qarabağda erməni və rus dillərində təhsil verən onlarla ixtisaslaşdırılmış orta məktəb və peşə məktəbi fəaliyyət göstərirdi. DQMV televiziya və radio proqramlarının qəbulu üçün texniki infrastruktur ilə təchiz edilmişdi. Erməni dilində beş müstəqil dövrü nəşr var idi. Heydər Əliyevin sərncamı ilə 1979-cu ildə Ağdam-Xankəndi dəmiryolu çəkilməsi DQMV-nin digər rayonlarla əlaqəsini gücləndirdi. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycanın iqtisadi regionları arasında Aşşeron, Gəncə-Qazax, Naxçıvan Muxtar Respublikasından sonra Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti sənayenin inkişafına görə 4-cü yerdə dururdu. Təkcə DQMV-də 137 sənaye və tikinti müəssisəsi fəaliyyət göstərirdi (20, s.45).

Hələ Azərbaycan SSR DTK-nin sədri olan Heydər Əliyev 1967-ci il iyunun 26-da Azərbaycan KP MK-nin birinci katibi Vəli Axundova məktubunda yazırdı ki, iyun ayının 23-dən 24-nə keçən gecə Xankəndində bəzi küçələrdə erməni dilində 8×9 sm. ölçüdə 300 vərəqə yayılmışdır. Həmin vərəqələrdə Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi tələb edilirdi. Məktubda yazılır-

derlikdən bəhrələnərək, nümunə götürərək Konqresdə 907-ci maddənin lağvına həsr olunan müzakirələr zamanı cəmi liderlik göstərəcəyik..." (2, c.5, s.221; 3).

1992-ci ildə "Azadlığı müdafiə Aktı"na "907-ci əlavə"ni qəbul edən ABŞ administrasiyası yalnız Ümummilli lider Heydər Əliyevin gərgin diplomatik fəaliyyəti nəticəsində 2002-ci ildə konqresə Azərbaycanın yardımının 46% artırılması, Ermənistanın yardımının 22% azaldılması barədə müəqətlər (11, s.70). 2001-ci il 11 sentyabr terror hadisələrindən sonra Azərbaycan beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizədə ABŞ-ın dəstəkləyən ilk dövlətlərdən biri oldu, oktyabr ayının sonlarında ABŞ Senatı 907-ci əlavənin müvafiqiyyətini dəstəkləməsi barədə Prezidentə tələbi verdi. Ümummilli lider Heydər Əliyev 2001-ci il oktyabrın 28-də ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədri ABŞ nümayəndəsi Rudolf Perina ilə görüşdə bu barədə belə demişdir: "Terrorizmin meydana gəlməsi səbəbi təcavüzkar separatizmdir. Təcavüzkar separatizmi demək olar ki, terrorizmin anasıdır. Ancaq təəssüf ki, vaxtilə bu köklərə lazımı qədər qiymət verməyiblər..." (16, 36-cı kitab, s.406).

Ermənistan münaqişənin əvvəllərindən Azərbaycana qarşı dezinformasiya müharibəsinə keçmişdir. Heydər Əliyevin gərgin diplomatik fəaliyyəti nəticəsində dünya birliyinin Azərbaycan barədə rəyi müsbət istiqamətdə dəyişdi. Heydər Əliyev dünya dövlətlərini bildirdi ki, Ermənistan silahlı qüvvələri Azərbaycanın İrəvan həmsərhəd olan və domiriyolunu keçdiyi Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan rayonlarını işğal etmiş, yollar dağıtmış, özləri-özlərini bu domiriyolu kommunikasiyasından məhrum etmişlər (10, s.283).

Heydər Əliyev Rusiyanı da münaqişədə mövqeyinə ciddi yanaşdı. Rusiya Müdafiə Nazirliyinin ayrı-ayrı vəzifəli şəxsləri 1993-1995-ci illər ərzində Ermənistan qanunsuz olaraq ümumi dəyəri 1 milyard dollar olan silah və döyüş sursatı göndərmişdi (14, 20-ci kitab, s.87). Bu məsələ ilə bağlı 1997-ci ilin mart ayında Heydər Əliyev Boris Yeltsinə məktub göndərdi, Rusiyaya rəsmi sifəri zamanı bu barədə danışı. B.Yeltsin təqsirkarların aşkar edilməyini bildirdikdə, Heydər Əliyev təkcə təqsirkarların aşkar edilməsi deyil, həm də bu silahların aşkar edilərkən, Ermənistanından alınıb Rusiyaya qaytarılmasının lazım olduğunu vur-

ğuladı (4, c.2, s.43). Həmin il iyul ayında Heydər Əliyevin Rusiyaya səfəri zamanı Rusiya-Ermənistan-Azərbaycan Komissiyası yaradılması haqqında razılıq əldə edildi. Komissiya istər Ermənistan, istərsə də Azərbaycanda Rusiya silahlarının haradan göndərildiyini araşdırmalı idi (4, c.2, s.44). 1997-ci il iyulun 28-də BMT-in İqamətgahında Baş katib Kofi Annan ilə görüşən Heydər Əliyev Rusiyanın Ermənistan qanunsuz yollarla külli miqdarda silah verdiyini və BMT-nin bu məsələ barəsində ciddi tədbir görməsinin vacibliyini bildirdi (2, s.42).

Bütün dünyanın gözü qarşısında baş verən Xocalı soyqırımının əsl mahiyyəti yalnız Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə hakimiyyətə yenidən qayıdışından sonra açılmış, 1994-cü ilin fevralında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Xocalı soyqırımına siyasi-hüquqi qiymət vermişdi (22, s.19).

Münaqişənin ilkin mərhələsində dünya ictimaiyyətinə qaçqın və məcburi köçkünlərin vəziyyəti ilə bağlı verilən informasiyanın qıtlığı ucubandan humanitar yardım çox az göstərildi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin dünya ictimaiyyətinə problemlə bağlı təfəssil ilə tanıtılması belə yardımların bir neçə dəfə artırılmasına səbəb oldu. BMT Baş Məclisi 1993-cü il dekabrın 20-də qəbul etdiyi "Azərbaycanda qaçqınlarla və məcburi köçkünlərlə fəvqəladə beynəlxalq yardım" adlı 48/114 nömrəli qətnamədə bütün dövlətləri, təşkilatları, BMT-nin proqramlarını, ixtisaslşmış qurumları, digər hökumətlərini, qeyri-hökumət təşkilatlarını Azərbaycanlı qaçqın və məcburi köçkünlərə kifayət qədər maliyyə, tibbi, maddi kömək göstərməyə çağırır (23, s.64-66).

Ümummilli lider Heydər Əliyev Uşaqların həyatının müdafiəsi və inkişafına dair BMT bəyannaməsini imzalayarkən Ermənistanın Azərbaycana hərbi təcavüzü nəticəsində meydana çıxan 1 milyondan çox qaçqın və məcburi köçkünün öksəriyyətinin uşaq olduğunu, Ermənistan beynəlxalq hüquq normalarına məhəl qoymayaraq 50-dən artıq azsaylı uşağı əsirlikdə saxladığını bildirmişdi (12, 2-ci kitab, s.229).

Heydər Əliyev BMT-nin Baş katibi Kofi Annana 1999-cu il 5 iyul tarixli məktubunda qaçqın və məcburi köçkünlərin hüquq və azadlıqlarının bərpası məqsədilə işğal edilmiş Azərbaycan ərazilərinin azad olunmasına, onların öz torpaqlarına qayıtmasına səy göstərməyə və

Azərbaycan xalqının qanuni mənafeyini dəstəkləməyə çağırır (14, 20-ci kitab, s.431).

1999-cu il noyabrın 18-də ATƏT-in İstanbul zirvə görüşündə Heydər Əliyev Lissabon prinsiplərinin Ermənistan tərəfindən qəbul edilməsi üçün lazımı fəaliyyət aparmamaqda Minsk qrupu həmsədrini günahlandırır (19, s.90). Heydər Əliyev Cənubi Qafqaz regionunun Avropanın ayrılmaz hissəsi olduğunu qeyd edərək ABŞ-ı, Avropa Birliyi ölkələrini, Rusiyanı, Türkiyəni, Gürcüstanı, Ermənistanı və ATƏT-in digər üzvlərini regionun problemlərini həll etməyə çağırır və təhlükəsiz Avropanın yaradılması üçün Cənubi Qafqazda təhlükəsizlik və əməkdaşlıq faktının təsis olunması təklifini irəli sürdü (5, c.5, s.429).

1993-2000-ci illərdə Heydər Əliyev Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll olunması məsələsinə ABŞ ilə 18, Fransa ilə 16, Rusiya ilə 28, Türkiyə ilə 78 dəfə müzakirə etmiş, Minsk qrupunun təmsilçiləri ilə 130-dan çox görüş keçirmişdir (6, c.7, s.372).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Gürcüstan Respublikasının Prezidenti E.Şevardnadze ilə 1996-cı il martın 6-da "Qafqazda sülh, təhlükəsizlik və əməkdaşlıq haqqında birgə bəyannaməni imzalayarkən demişdir: "Qafqaz millətlərarası münaqişələrdən, qeyri-sabitlikdən əziyyət çəkər, bizim başlıca vəzifəmiz regionda sülh və təhlükəsizliyi möhkəmləməkdir. Bizim imzaladığımız bəyannamə hamı üçün açıqdır və biz ümid edirik ki, bizim ölkələr və qonşu region ölkələri ona qoşulaqlar, kim bəyannaməni rədd edərsə, o, Qafqazda münaqişənin tərəfdarı kimi özünü göstərər" (24, s.297). Bəyannamədə aşağıdakı müddəalar irəli sürüldü: 1. Dövlətlərin suverenliyinin beynəlxalq tanınması sərhədlər hüdudlarında bərpə edilməsi, onların ərazi bütövlüyünün təmin olunması, qaçqınların təhlükəsiz və təminatlı daimi yaşayış yerlərinə qaytarılması. 2. İnsan hüquq və azadlıqlarına, o cümlədən milli azlıqlara mənsub olan şəxslərin hüquqlarına həmişə və hər yerdə hörmət edilməsi. 3. Nəqliyyat və digər kommunikasiya vasitələrinin daha da inkişafı və onların təhlükəsizliyi sahəsində əməkdaşlıq. 4. Qafqazın nadir təbiətinin mühafizəsi məqsədlərində, texnologiya, təbii fəlakətlərin və silahlı münaqişələrin nəticələrindən aradan qaldırılmasına, beynəlxalq turizmin inkişafında hərtərəfli əməkdaşlıq. 5. Etnik və

dini dözümlülük; Qafqazın – dünyanın ən sərvətli qoruğunun mədəni və dil rəngarəngliyinə qayğılı və hörmətli münasibət. 6. Beynəlxalq layihənin fəal dəstəklənməsi, xarici investisiyaların cəlb edilməsi və təşviqi (21, s.69-70).

İstər yuxarıda adı çəkilən bəyannamə, istər 1997-ci il 18 fevral tarixli "Azərbaycan Respublikası və Gürcüstan arasında strateji əməkdaşlığın daha da dərinləşməsi haqqında" bəyannamə, istərsə də digər sənədlər Qafqazda sülh və təhlükəsizliyin, sabitliyin yaradılmasına yönəldilmişdir. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin, Gürcüstandakı qarşıdurmaların nizama salınması Cənubi Qafqazda sülh və sabitlik üçün ən vacib amildir. Heydər Əliyev Qafqazda sülh və təhlükəsizliyin BMT, ATƏT və MDB-dən deyil, Qafqaz dövlətlərinin özlərinin fəaliyyətindən asılı olduğunu bildirdi (13, 5-ci kitab, s.415).

BMT-nin fəaliyyətinin artırılması və qəbul etdiyi qətnamələrinin yerinə yetirilməsinə dair Azərbaycan Respublikası dövlətinin mövqeyini 1993-2003-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev etdiyi niqələndirən və müsahibələrində təqdim etmişdir. BMT-nin fəaliyyətinin hansı halda müsbət nəticə verə biləcəyi barədə Heydər Əliyev BMT Baş Məclisinin 1994-cü ildə keçirilən 49-cu sessiyasında çıxışında demişdir: "Regional münaqişələrin aradan qaldırılmasında toplanmış təcrübə göstərir ki, qətnamələrin yerinə yetirilməsi sahəsində saylar yalnız BMT Nizamnaməsi ilə nəzərdə tutulmuş qətiyyətli tədbirlər ilə möhkəmləndikdə müvəffəqiyyət gətirir" (12, 2-ci kitab, s.310). Ümummilli lider öz çıxışında Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinə yerinə yetirməkdə fəaliyyətinin gücləndirilməsinin, Şurasının tərkibinin genişləndirilməsinin, Baş Məclisin rəhbərliyinin artırılmasının, Baş katibin öz səlahiyyətlərindən səmərəli istifadə etməsinin, üzv dövlətlər arasında sıx qarşılıqlı fəaliyyətin olmasının zərurliyini qeyd etmişdi (2, s.11). Heydər Əliyev cəmi zəmində, 2000-ci il sentyabrın 7-də Milliyyətin Sammitində çıxışında ATƏT-in Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin aradan qaldırılması məsələsi ilə bağlı fəaliyyətinin zərurliyini qeyd etmiş, BMT-də islahatlar aparmaq və Təhlükəsizlik Şurasının səmərəliliyinin artırılması yolu ilə bu məsələnin həll edilməsində BMT-yə ümid edildiyini bildirmişdi (15, 30-cu kitab, s.13-14).

Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasətinin davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev də BMT Baş Məclisinin 2004-cü il sentyabrın 24-də keçirilən 59-cu sessiyasında Təhlükəsizlik Şurasının problemləri, xüsusilə də silahlı münaqişələrə aid problemləri həll etməyə qadir olmamasının etiraf edilməsinin zəruriliyini aşağıdakı kimi vurğuladı: "Təkmilləşdirilmiş Təhlükəsizlik Şurası daha geniş tərkibli, daha geniş məsuliyyətli və demokratik, onun iş metodları daha şəffaf olmalı, XXI əsrin yeni təhdidlərinə, risklərinə və təhlükələrinə qarşı daha operativ şəkildə cavab verməlidir. Ümdə məsələ BMT Təhlükəsizlik Şurası qərarlərinin həyata keçirilməsinin işlək mexanizminin yaradılmasından ibarətdir" (17, 6-cı kitab, s.133).

2005-ci il Sammitində Baş katib Kofi Annanın islahatlarla bağlı məlum təkliflərini, Təhlükəsizlik Şurasında islahatlar aparılmasını Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev də dəstəklədi.

2011-ci il oktyabrın 24-də BMT Təhlükəsizlik Şurasının müvəqqəti üzvlüyünə keçirilən seçkilərdə 155 səs çoxluğu ilə Azərbaycan 2012-ci il yanvarın 1-dən 2013-cü il dekabrın 31-ə qədər BMT Təhlükəsizlik Şurasının müvəqqəti üzvü seçildi. Bu hadisə BMT ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsinə təsir edən amillərdən biri oldu. Azərbaycan Respublikası 2012-ci ilin mayında və 2013-cü ilin oktyabrında 1 ay müddətinə Təhlükəsizlik Şurasının sədri funksiyasını yerinə yetirdi. 2012-ci il mayın 4-də Prezident İlham Əliyevin sədrliyi ilə BMT Təhlükəsizlik Şurasının keçirilən iclasında Azərbaycanın təşəbbüsü ilə "Terror aktlarının beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyə yaratdığı təhdidlər" mövzusunda müzakirələr oldu. İclasda iştirak edən BMT Baş katibi Pan Qi Mun Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə belə bir mövzunun BMT Təhlükəsizlik Şurasının gündəliyinə salınmasına öz müsbət fikrini bildirdi. BMT Baş katibi 2011-ci ildə Prezident İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış "Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramı"na da yüksək qiymətləndirdi (9, s.101-103). Təhlükəsizlik Şurasının üzvü olduğu dövrdə İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan dövlətinin milli maraqlarının global səviyyədə inkişafı

istiqamətində fəal səylər göstərildi. Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzünün müxtəlif aspektləri Təhlükəsizlik Şurasının müvafiq iclaslarında müəmməd olaraq diqqətə çatdırıldı, dövlətlərin suverenliyi, ərazi bütövlüyü və beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığı kimi beynəlxalq hüquq prinsiplərinə hörmətə, həmçinin münaqişələrin zamanı müharibə və insanlığa qarşı cinayətlər törətməş şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsinin vacibliyi vurğulandı.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Abdullayev Ə. İ. Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzkarlıq siyasəti (XIX əsrin axırı-XX əsr). Bakı: Elm, 1998, 324s.
2. Azərbaycan BMT ailəsində. Bakı, 2000, 345 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Amerika Birləşmiş Ştatlarının nüfuzlu kongresmenlərinin bir qrupu ilə görüşdə söhbətindən - Vaşinqton, Kapitolı binası, 27 aprel 1999-cu il <http://lib.aliyevheritage.org/az/6606335.html>
4. Azərbaycan beynəlxalq aləmdə: 5 cildə, II c., Bakı: Göytürk, 1997, 776 s.
5. Azərbaycan beynəlxalq aləmdə: 5 cildə, V c., Bakı: Göytürk, 1999, 492 s.
6. Azərbaycan tarixi: 7 cildə, VII c., Bakı: Elm, 2003, 676s.
7. 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlardan kütləvi surətdə deportasiyası haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin Fərmanı, Bakı şəhəri, 18 dekabr 1997-ci il. <http://lib.aliyevheritage.org/az/7128078.html>
8. Dadaşova R.B. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi: tarixi, siyasi və hüquqi təhlil. Bakı: Mütərcim, 2019, 216 s.
9. Dadaşova R.B. Diplomatik portretlər. Bakı: Avropa. 2015, 120s.
10. Dadaşova R.B. Ermənistanın "dezinformasiya müharibəsi" nin münaqişəninə nizam salınmasına təsiri / Gənc Alimlərin I Respublika İnnovativ İdeya Yarmarkası çərçivəsində keçirilən "Gənc alim və tədqiqatçıların innovativ inkişafı üçün intellektual potensialın stimullaşdırılması və təkrar istehsalı" adlı konfrans materialları, Bakı, AMEA, 18-23 noyabr 2010-cu il, s.282-285.

11. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi səndərlər bölməsi // Diplomatiya Aləmi Jurnalı, 2005, № 13, s.63-70.

12. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: 46 kitabda, 2-ci kitab, Bakı: Azərneşr, 1997, 604 s.

13. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: 46 kitabda, 5-ci kitab, Bakı: Azərneşr, 1998, 500 s.

14. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: 46 kitabda, 20-ci kitab, Bakı: Azərneşr, 2007, 536 s.

15. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: 46 kitabda, 30-cu kitab, Bakı: Azərneşr, 2010, 512 s.

16. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: 46 kitabda, 36-cı kitab, Bakı: Azərneşr, 2011, 512 s.

17. Əliyev İ.H. İnkişaf – məqsədimizdir: 94 kitabda, 6-cı kitab, Bakı: Azərneşr, 2011, 416 s.

18. Əhmədov E.İ. Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü: etnik təmizləmə, soyqırım, terror, işğal. II kitab. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu, 2015, 408 s.

19. Heydər Əliyev: "Biz Azərbaycan ərazisində ikinci bir erməni dövlətinin yaranacağına yol vermərik". Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları, 2006, 472 s.

20. Həsənov T.G. Azərbaycan ərazilərinin Ermənistan tərəfindən işğalının ağır sosial-iqtisadi nəticələri. Bakı: Çıxaşoğlu, 2002, 118s.

21. Müqavilələr toplusu. Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi / E.M.Məmmədovun ümumi redaktasında tərtib edilmişdir. I c., Bakı: Qanun, 2008, 252 s.

22. Xocalı soyqırımı (genosid) günü haqqında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Qərarı (24 fevral 1994-cü il) <http://files.preslib.az/projects/khojali/azkhojali/g12.pdf> Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Prezident Kitabxanası

23. Письмо представителя Азербайджана от 14 мая 1993 года на имя Председателя Совета Безопасности, Совет Безопасности. Официальное отчеты совет восьмой год дополнение за апрель, май, июнь 1993 года, Организация Объединенных Наций, Нью-Йорк, 1996 год, 455 с.

24. Письмо представителя Азербайджана от 7 июля 1993 года на имя Председателя Совета Безопасности, Документ S/26058, Совет Безопасности. Официальное отчеты совет восьмой год дополнение за июль, август, сентябрь 1993 года, Организация Объединенных Наций, Нью-Йорк, 1996 год, 390 с.

25. Сборник документов ООН по армяно-азербайджанскому нагорно-карабахскому конфликту, Баку, Министерство Иностранных Дел, 2009, 368 с.

26. Шукуров И. Дипломатия мира (Об итогах визитов Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева в зарубежные страны (1993-1997 гг.)). Баку: Азербайджан, 1997, 392 с.

Summary

Ramila Dadashova

NATIONAL LEADER HEYDAR ALIYEV'S ACTIVITY ON THE SETTLEMENT OF THE ARMENIA-AZERBAIJAN NAGORNO-KARABAKH CONFLICT

In 1969-1982, the national leader Heydar Aliyev, who was the head of Azerbaijan, paid great attention to Karabakh in order to prevent the Armenian nationalists lack of economic relations with other regions of Azerbaijan and the demands for annexation of Nagorno-Karabakh to Armenia. Therefore, the propaganda carried out by Armenia in the direction of non development from an economic point of view of Nagorno-Karabakh and the necessity of its annexation to Armenia is groundless. After returning to power in 1993 at the request of the people for the stabilization of the internal policy, Heydar Aliyev carried out diplomatic activity for the settlement of the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict. Thus, since the beginning of the conflict, Armenia has switched to a disinformation war against Azerbaijan.

As a result of the thought-out domestic and foreign policy of Heydar Aliyev, the opinion of the world community, the states of the world, and also the USA about Azerbaijan has changed in a positive direction. The national leader represented the position of the Republic of Azerbaijan in 1993-2003 at international tribunals, meetings in his speeches and interviews and spoke about the weakening of the OSCE's activities on the settlement of the Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh conflict, increasing the activity of the UN and the implementation of its resolutions. Continuing the policy of national leader Heydar Aliyev, President of the Republic of Azerbaijan İlham Aliyev also brought to the attention of the world community the various aspects of Armenia's military aggression against Azerbaijan, the importance of respecting the principles of international law such as sovereignty, territorial integrity and inviolability of internationally recognized borders of states, as well as bringing to responsibility, in particular, he stressed that the UN's Security Council was not able to solve the problems related to armed conflicts, and stressed the importance of establishing the functioning of the UN's Security Council resolutions.

Keywords: the national leader, the Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh conflict, USA, Russia, UN's Security Council

Резюме

Рамина Дадашова

Деятельность общенационального лидера гейдара алиева по урегулированию армяно-азербайджанского нагорно-карабахского конфликта

Армянские националисты якобы под предлогом отсутствия экономических связей с другими районами Азербайджана требовали присоединения Нагорного Карабаха к Армении, ввиду чего для предотвращения этого в 1969-1982 годах общенациональный лидер Гейдар Алиев уделял очень большое внимание Карабаху. Поэтому пропаганда, проводимая Арменией, якобы экономической отсталости Нагорного Карабаха и необходимости присоединения к Армении является необоснованной. Вернувшись к власти в 1993 году по просьбе народа для стабилизации внутренней политики, Гейдар Алиев осуществлял напряженную дипломатическую деятельность для урегулирования Армяно-азербайджанского нагорно-карабахского конфликта. Так, с начала конфликта Армения перешла к дезинформационной войне против Азербайджана. В результате продуманной внутренней и внешней политики Гейдара Алиева миссия мирового сообщества, государств мира, а также США об Азербайджане изменилась в позитивном направлении. Общенациональный лидер представлял позицию Азербайджанской Республики в 1993-2003 годах на международных трибуналах, встречах, в своих выступлениях и интервью высказывал об ослаблении деятельности ОБСЕ по вопросу устранения Армяно-азербайджанского нагорно-карабахского конфликта, о повышении деятельности ООН и выполнении принятых ею резолюций. Продолжая политику общенационального лидера Гейдара Алиева Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев также отмечает, что различные аспекты военной агрессии Армении против Азербайджана регулярно доведены до внимания мирового сообщества, уважает принципы международного права, такие как суверенитет, территориальная целостность государств и неприкосновенность признанных на международном уровне границ, а также важность привлечения к ответственности лиц, совершивших преступления против человечества и войны во время конфликтов, он подчеркивает, что проблемы Совета Безопасности, в частности, не способны решать проблемы, связанные с вооруженными конфликтами, необходим действенный механизм осуществления резолюций Совета Безопасности ООН.

Ключевые слова: общенациональный лидер, армяно-азербайджанский нагорно-карабахский конфликт, США, Россия, Совет Безопасности ООН.

UOT 32

SÜDABƏ HÜSEYNOVA

psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutunun elmi katibi
sudabeaskerova@gmail.com
Azərbaycan

RUS TƏDQIQATÇISI V.L.VELİÇKONUN "QAQQAZ" (RUS İŞİ VƏ TAYFALARARASI MƏSƏLƏLƏR) ƏSƏRİNDƏ ERMƏNİLƏRİN ETNO-PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: Qafqaz, V.I.Veliçko, erməni etnosu, xarakterik xüsusiyyətlər, etno-psixoloji xüsusiyyətlər

Qafqaz regionunun Qərb və Şərq sivilizasiyalarının qovuşağında yerləşməsi onun özünəməxsus mədəni-tarixi fenomen kimi formalaşmasına səbəb yaratmışdır. Bu özünəməxsusluq özünü həm Qafqaz xalqlarının mədəniyyətində, həm sosial-siyasi həyatında, həm də etno-psixoloji durumunda əks etdirmişdir.

Hər bir fərdin özünəməxsus səciyyəvi xüsusiyyətləri olduğu kimi, hər bir etnosun da özəl keyfiyyətləri vardır. Etnopsixoloqların araşdırmalarına görə hər bir xalqın, millətin xarakteri onun tarixi keçmişini ilə sıx bağlı olub onun formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Hər bir xalq və ya etnos özünü düzgün dərk edib qiymətləndirmək və mənavi tərəqqiyə nail olmaq üçün yalnız özünün sosial-iqtisadi tarixi keçmişinə deyil, həm də öz psixoloji keçmişinə dərinləndirilməlidir. Yəni etnos və ya xalq kim olduğunu, özünü nə zaman və necə dərk etdiyini, hansı mənavi psixoloji keyfiyyətlərə malik olduğunu, necə tərəqqi etdiyini, tarix boyu nə kimi psixoloji dəyişikliklərə məruz qaldığını da yaxşı bilməlidir. Bu isə xalqın etno-psixoloji xüsusiyyətlərini tarixi planda araşdırmaqdan, onu ətraflı öyrənmədən mümkün deyildir.

Bu gün dünyada gedən qloballaşma, müasir texnoloji inkişaf insanlar, etnoslar arasında, həm də ünsiyyət kommunikasiyasında müəyyən yeniliklərin olmasını zəruri edir. Hətta buna görə əsrlər boyu hansısa konfliktlər, qarşıqlıq iddialar yaşayan xalqlar da münasibətlərinə yenidən baxmağa, baş verən ünsiyyət qüsurlarını aradan qaldırmağa çalışırlar. Sözsüz ki, Azərbaycan da bu prosesdən kənar qala bilməz və tarixi keçmişini də nəzərə almaqla, ətraf mühitin təsirinə, ətraf mühitlə ünsiyyətə diqqət yetirməlidir. Bu baxımdan ilk sırada diqqəti cəlb edən

qonşu erməni etnosu olmalıdır. Yüz illərdir ki, qonşuluq şəraitində yaşayan bu etnos ilə nədənsə qurulan ünsiyyət sonunda ya tam fiaskoya uğrayır, ya da zaman-zaman mümkünsüz iddialara üz-üzə qalır. Bu baxımdan erməni etnosunun xarakterik xüsusiyyətləri araşdırılmalı və bu məsələlərə aydınlıq gətirilməlidir.

Ermənilərin etno-psixoloji xüsusiyyətlərini araşdırmaq üçün XIX əsrin sonunda yaşamış rus tədqiqatçısı Vasili Lvoviç Veliçkonun "Qafqaz" (Rus işi və tayfalararası məsələlər) əsərini təhlil etmək qarşıya məqsəd qoyulmuşdur.

Erməni etnosunun xarakteri, etno-psixoloji xüsusiyyətlərilə bağlı dolğun bilgilərə yiyələnmək üçün eyni zamanda rus müəlliflərindən N.N.Şavrovun, A.S.Çrıboycodovun, M.Y.Lermontovun, V.T.Mayevskinin, A.S.Puşkinin, gürcü müəllifi İ.O.Cavxavadzenin və digər müəlliflərin də əsərlərinə baxmaq kifayət edərdi [8, s. 25].

V.L.Veliçko yazırdı ki, Qafqazda həyat hadisələri və insan xarakterləri olduqca qəbərli və eyni zamanda mürəkkəbli [10, s. 16]. Ümumiyyətlə V.L.Veliçkonun Qafqaz və bu regionda yaşayan xalqlarla bağlı apardığı təhlillər xeyli dərəcədə maraqlı doğurur. Əsərində Qafqaz xalqlarının xüsusiyyətlərini mükəmməl şəkildə təhlil edən V.L.Veliçko azərbaycanlılar, gürcülər, Dağıstan dağlılarının etnoqrafiası, mədəni səviyyəsinə, etno-psixoloji xüsusiyyətlərinə ciddi diqqət yetirmişdir. Gürcüstanda uzun müddət çalışmış səbobbəndən bu xalqa xüsusi rəğbət bəsləyən V.L.Veliçko bunu əsərdə də açıq aşkar hiss etdirir. Azərbaycanlılar haqqında isə V.L.Veliçko belə yazır: "Həç şübhəsiz, azərbaycanlıların damarlarında nəciblik qanı axır, onlar təbiətən xeyirxah, mərd, gəncliyə və alicənabdırlar [10, s. 124]. O həmçinin azərbaycanlıların tarixi yaddaşından və qəhrəmanlığa olan münasi-